

«فردوسی سحر آفرین»*

● شاهنامه فردوسی (چاپ بمبئی، ۱۲۷۶ ق)

● تصحیح و توضیح ملک الشعراء بهار

● به کوشش علی میرانصاری

● تهران: اشناد، ۱۳۸۰

۲۷۶

شاهنامه، میراث مشترک تمام جهان ایرانی است. قرن‌هاست که شاهنامه حکیم طوس جان عاشقان زبان و ادب فارسی را مفتون خود ساخته است. کتابت نسخه‌های متعدد دیرینه سال از این کتاب بزرگ در سراسر قلمرو زبان فارسی، مؤید این نکته است. به قول دکتر خالقی مطلق «شاید امروزه، رقم دستنویس‌های کامل و ناقص این کتاب [= شاهنامه] که در کتابخانه‌های عمومی و مجموعه‌های شخصی در سراسر جهان پراکنده‌اند، از هزار بیرون باشد».^۱

اقبال و توجه فوق‌العاده علاقه‌مندان حماسه ملی ایران و اشتیاق ایشان به شاهنامه سبب شده است که در سال‌های اخیر، بازار چاپ و نشر در کشور ما، متأسفانه هر روز شاهد چاپ‌های غیرعلمی و شبه علمی از شاهنامه باشد. بدین سبب، گاه و بیگاه می‌باید انتظار انتشار و ظهور شاهنامه‌ای را داشت که به قول مصحح یا ناشر آن، براساس فلان چاپ مشهور یا فلان تصحیح

* ای حکیم نامی ای فردوسی سحرآفرین ای به هر فن در سخن چون مرد یک فن اوستاد
ر.ک. محمدتقی بهار (ملک الشعراء)، دیوان اشعار، ج ۱، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۴، ص ۷۵۶ (قصیده «مجسمه
فردوسی»).

۱- جلال خالقی مطلق، پیشگفتار بر شاهنامه، به کوشش جلال خالقی مطلق، دفتر یکم، تهران: روزبهان،

معتبر و یا بر پایه چندین نسخه قدیم و جدید فراهم آمده است. با این حال، این چاپ‌های ظاهراً جدید شاهنامه، در واقع نه تنها هیچ مزیتی بر چاپ‌های مشهور و رایج شاهنامه - مانند متن مصحح ژول مل، فولرس و چاپ مسکو - ندارند، بلکه به خاطر حروفچینی جدید، ناگزیر اغلاط مطبعی و غیر مطبعی در آنها راه می‌یابد. زیرا نه کیفیت چاپ و نشر در کشور ما هنوز به حد کاملاً مطلوب رسیده، و نه مصححان ما دیگر وقت چندانی برای صرف کردن بر روی یک کتاب دارند! از این رو، انتشار این عده چاپ‌های متعدد از شاهنامه، نه فقط عملاً برای ایران‌شناسان و اهل تحقیق و ادب بدون استفاده است، بلکه باعث سر درگمی خوانندگان غیر متخصص نیز هست. در حال حاضر، شاهنامه طبع مسکو (ج ۹، ۱۹۶۰ - ۱۹۷۱ م)، با اینکه در میان چاپ‌های کامل شاهنامه، بهترین و علمی‌ترین آنها به شمار می‌رود، به راحتی در دسترس نیست و جز در کتابخانه‌ها و بعضی مجموعه‌های شخصی، نمی‌توان آن را یافت. شاهنامه به تصحیح دکتر جلال خالقی مطلق هم که محققانه‌ترین و دقیق‌ترین متن شاهنامه تاکنون است، هنوز به پایان نرسیده و در ایران، جز دفترهای یکم و دوم آن و یک جلد به عنوان ضمیمه دفتر یکم (مقدمه)، بخش‌های دیگرش انتشار نیافته و دسترس‌پذیر نیست. افزون بر این، تعداد نسخه‌های نشر شده همان چاپ هم، آنقدر محدود بوده (تیراژ: ۷۵۰ نسخه) که جلدهای چاپ شده در ایران، حکم کیمیا یافته است و جز به لطایف الحیل نمی‌توان بر آنها دست یافت. چه خوب بود اگر طبع‌های معروف و کمیاب شاهنامه، دوباره به صورت افست چاپ می‌شد تا دوست‌داران شاهکار حکیم بی‌همتای طوس، از معاینه آنها محظوظ گردند.

بنابراین، اگر در این آشفته بازار چاپ‌های غیر علمی شاهنامه، بشنویم که شاهنامه فردوسی با تصحیحات و توضیحات ملک الشعراء بهار به چاپ رسیده، البته مایه خوشوقتی است. پیشتر در ایران، کسانی چون محمدعلی فروغی، مجتبی مینوی، عباس اقبال آشتیانی، سعید نفیسی، ابراهیم پورداود، حبیب یغمائی، محمد دبیرسیاقی، محمدعلی اسلامی ندوشن، مهدی قریب، علی روائی و بعضی فضلای دیگر به تصحیح، تلخیص و چاپ تمام یا بخش‌هایی از شاهنامه همت گماشته‌اند.

این بار و به تازگی، چاپ عکسی شاهنامه فردوسی از روی نسخه شخصی ملک الشعراء بهار، به کوشش پژوهشگر فاضل علی میرانصاری، منتشر شده است. این طبع شاهنامه، در اصل، در ۴ جلد و یک بخش به نام «ملحقات»، در یک مجلد فراهم آمد و در قطع رحلی بزرگ، در سال ۱۲۷۶ ق. به صورت چاپ سنگی در بمبئی منتشر شد.

این نسخه شاهنامه از سال‌های جوانی، در اختیار بهار بوده است. زیرا چنانکه پژوهشگر محترم علی میرانصاری در مقدمه خود اشاره کرده است، قدیم‌ترین تاریخی که در حاشیه کتاب

شاهنامه فردوسی

(چاپ، بن ۱۳۷۶ ق)

تصحیح و توضیح

ملک الشعراء بهار

بکوشش

علی میرانصاری

اساس
۱۳۸۰

۲۷۸

دیده می‌شود، سال ۱۳۲۴ ق یعنی ابتدای انقلاب مشروطیت است که در آن زمان ملک الشعراء، کمتر از ۲۰ سال داشته است. این نسخه، ظاهراً همه ایام، همراه و همدم بهار بوده، چنانکه حتی در روزگار زندان و تبعید و معالجه، آن را از خود دور نمی‌ساخته است. ملک الشعراء، در هنگام مطالعه شاهنامه، مطالب بسیاری را در حاشیه کتاب خود یادداشت کرده و به تصحیح بسیاری از ابیات شاهنامه پرداخته است؛ چنانکه کمتر صفحه‌ای از این کتاب، خالی از حواشی است. وی به غیر از تصحیح ابیات، توضیحات لغوی، دستوری، بلاغی و تاریخی متعددی نیز در هامش نسخه شخصی خود، یادداشت کرده است. بعضی تاریخ‌ها که در حواشی بهار آمده، نشان می‌دهد در سال‌های طولانی، این نسخه شاهنامه، محل رجوع یا مورد مطالعه بهار بوده است. از این جمله‌اند تاریخ‌های: ۱۳۲۴ ق، ۱۳۴۶ ق، ۱۳۰۸ ش، ۱۳۱۱ ش و ۱۳۱۲ ش. به قول پژوهشگر کتاب، «قلم‌های گوناگون، خطوط متنوع (مانند: نستعلیق، شکسته و یا شکسته نستعلیق)، جوهرهای رنگارنگ و نیز ذکر سال‌های مختلف در حواشی شاهنامه، نشان می‌دهد که بهار در طول عمر خود، چندین بار این کتاب را عمیقاً خوانده است»^۱ و حتی به اصلاح و تنقیح

۱- علی میرانصاری، «بهار و شاهنامه»، مقدمه بر شاهنامه فردوسی، تصحیح و توضیح ملک الشعراء بهار،

نظریات قبلی خود پرداخته است. بیشتر حواشی بهار، مربوط به تصحیح ابیات است. او که خود شاعری پرمایه بود و در تاریخ و علوم ادبی، دستی توانا و ذهنی آماده داشت، بیش از هزار بیت شاهنامه را تصحیح قیاسی کرده است. در عین حال، در بعضی موارد، وی ابیات مشکوک از نظر خود را معرفی کرده، اما پیشنهادی برای شکل صحیح آن عرضه نکرده است.

نکته قابل تقدیر در چاپ این کتاب، آن است که برای حفظ اصالت آن، کتاب به صورت چاپ عکسی تهیه شده است. بنابراین، شاهنامه چاپ بمبئی (۱۲۷۶ ق) و یادداشت‌های ملک الشعراء بهار، یک جا و مانند نسخه اصل، در اختیار خواننده قرار گرفته است.

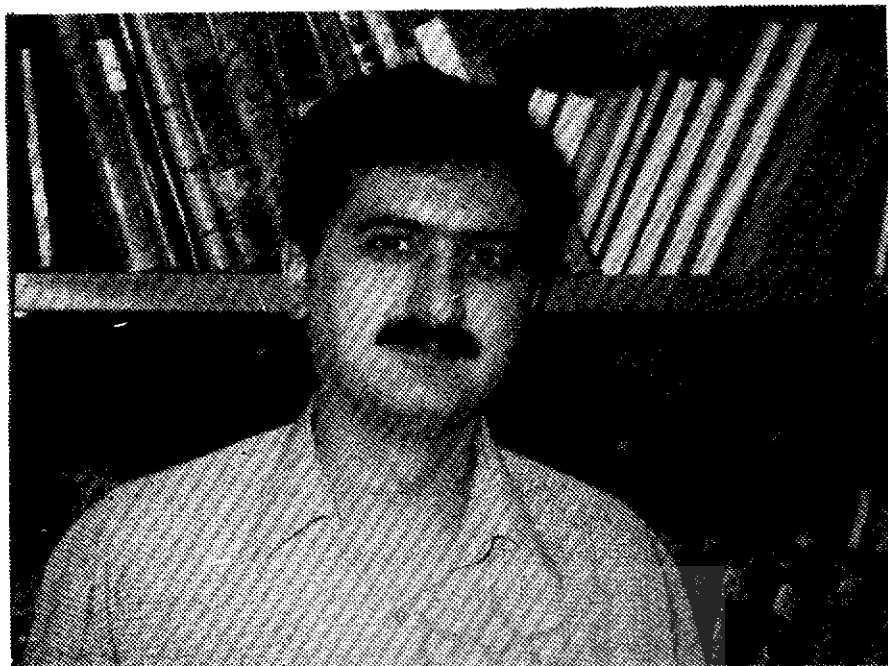
علی میرانصاری، که پیش از این، آثاری هم درباره شاهنامه‌شناسی و نیز معرفی شخصیت علمی و ادبی بهار منتشر کرده است،^۱ برای استفاده مفید و آسان اهل تحقیق از یادداشت‌های ملک الشعراء، تمامی آنها را به صورت فهرست‌های ده‌گانه مرتب ساخته است. این فهراس عبارتند از:

- ۱- ابیات تصحیحی (شامل بیت‌هایی که بهار ضبط آنها را در نسخه بمبئی نادرست دانسته و به تصحیح آنها دست زده است. این ابیات، به ترتیب الفبایی و براساس حرف اول هر بیت، با ذکر شماره جلد و صفحه تنظیم شده و شکل مصحح آن هم نقل شده است).
- ۲- ابیات تشکیکی (شامل بیت‌هایی که بهار در ضبط درست آنها تردید داشته است. این ابیات هم، به ترتیب الفبایی منظم شده‌اند).
- ۳- واژگان و ترکیبات فارسی.
- ۴- نکته‌های دستوری و بلاغی.
- ۵- نکته‌های تاریخی و ادبی.
- ۶- آیات و احادیث.
- ۷- اعلام.
- ۸- اقوام، قبایل و خاندان‌ها.
- ۹- اماکن.
- ۱۰- کتاب‌ها.

۱- از جمله ر. ک. دکتر حسین کریمان، پژوهشی در شاهنامه، به کوشش علی میرانصاری، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۵.

علی میرانصاری، اسنادی از مشاهیر ادب معاصر ایران، دفتر دوم: ملک الشعراء بهار، تهران: سازمان

اسناد ملی ایران، ۱۳۷۷.

● روزه زرین کوب (عکس از علی دهباشی)

در فهرست «ابیات تصحیحی»، در جلوی بعضی از مصراع‌های تصحیح شده، گاه یکی از حروف «ص» یا «ظ» به چشم می‌خورد. چنانکه از حواشی بهار معلوم می‌شود و پژوهشگر محترم کتاب نیز در یک گفتگوی شفاهی با نگارنده، بدان اشارت نمود، این علایم اختصاری، به ترتیب به معنی «صواب» و «ظن» است که میزان اطمینان بهار را به پیشنهادهای تصحیحی خود نشان می‌دهد و متأسفانه ذکر آنها در پیش گفتار کتاب، از قلم افتاده است.

باید از خانم‌ها پروانه و چهارزاد بهار - فرزندان شادروان ملک الشعراء بهار - که متن این شاهنامه را برای انتشار ارائه نمودند و نیز از پژوهشگر گرامی جناب آقای علی میرانصاری که با دقت و توانایی خود، این نسخه شاهنامه را برای چاپ آماده نمود، متشکر بود، و از ناشر آن نیز به خاطر حسن سلیقه و چاپ مرغوب و پاکیزه کتاب تقدیر کرد.

این کتاب در قطع رحلی بزرگ و با کاغذ نخودی، به صورتی شکیل و زیبا منتشر شده است و چاپ آن را البته باید غنیمت شمرد.

